

A magyar nyelvtörténet korszakolásának kérdésköréhez

1. Nincs nyelvtörténetírás nyelvtörténeti korszakolás nélkül. Ez az elsősorban gyakorlati igényeket szolgáló, de nem csupán gyakorlati célú tevékenység összetett feladatkört takar, s mint ilyen, korántsem egyszerű. Ezért újabban is merülnek föl külföldön és nálunk is a korszakolással összefüggő kérdések. A jelen tanulmány megírására ez a körülmény késztetett (l. a 7. fejezetben).

A korszakok között az első és az utolsó, a legrégebbi és a legújabb szokott a leginkább vita tárgya lenni: mikortól számítható a kezdet, s hogy szükséges-e az újabb korszak alkorszakokra bontása, esetleg új korszak beiktatása? Az első azért problematikus, mert a legtöbb nyelv életének kezdete az írott forrásokat megelőző idők homályába vész, de a korai nyelvmlékek sem születési anyakönyvi kivonatok. Emiatt nagy szerephez jut a becslés, ami viszont eleve bizonytalansággal jár. Az utolsó korszak datálása pedig azért lehet problematikus, mert a korábbi korszakokkal szembeni bőséges dokumentáltsága apró részletek megállapítását is lehetővé teszi, ez pedig a nyelvi változások gyorsabb ütemének a benyomását kelti. Ennek megfelelően tanulmányomban – az általános kérdések mellett – legtöbbit az ősmagyar, részben pedig az újmagyar korszakkal foglalkozom.

2. A nyelvtörténetkorszakolás-elmélet abból a nyelviváltozás-elméleti axiómából indul ki, hogy a nyelvi változás ugyan fokozatos és szabályszerű folyamat, de mennyiségében, ütemében és minőségében (a nyelvi rendszert érintő voltában) nyelvenként, sőt nyelvváltozatonként is többé-kevésbé eltérő módon zajló eseménysor. A korszakolás alapja a nyelvi és az időbeli megkülönböztethetőség a nyelvek történetében. A nyelvtörténeti korszakok tehát nyelvtudományi érvekkel megalapozható és időben is elkülöníthető, azaz nyelvtörténeti és történelmi fogódzók alapján megállapított periódusok. A dilemma abban van, hogy a korszakolással a nyelvi változás folyamatosságában utólag húzunk meg határokat, amelyeket az adott időben, tehát a tőlünk korszakváltásnak tekintett év(ek)ben az élő történeti valóság nem vagy nem egyértelműen mutat föl. Ezért megokolt annak hangsúlyozása, hogy a korszakhatárokat jelző évszámok szimbolikus értékűek, s nem egészen szó – azazhogy évszám – szerint értendők. Minden nyelvtörténeti korszakolás feltételezi a vizsgált nyelvnek és nyelvközösségnek a történetéről való több-kevesebb tudományos ismeretet. Minél nagyobb ez az ismeret, annál

megbízhatóbb a nyelvtörténeti korszakolás. A nyelven belüli és kívüli kritériumok közötti választás kényszere csak látszólagos alternatíva. Ugyanis a nyelven kívüli jelenségek csupán közvetett módon függnek össze, de összefüggnek a nyelvtörténettel. A nyelven belüli és kívüli kritériumok tehát nem zárják ki, ellenkezőleg: kölcsönösen és egyenrangúan kiegészítik egymást a nyelvtörténeti periodizáció kritériumrendszerében (ROELCKE 1995: 31). Az alap azonban a nyelvi kritérium, akkor is, ha adott esetben nagyobb szerephez jutnak nyelven kívüli tényezők. Nyelvi változások tömegéből és a velük kapcsolatba hozható történeti események láncolatából választják ki a korszakolók a számukra releváns tényezőket. S bár föl-fölmerülnek törekvések nyelvi kritériumok nagyobb mérvű, sőt kizárólagos alkalmazására, a nyelven belüli kritériumok előnyben részesítésének kívánalma ritkán fordul elő az újabb vitákban (ROELCKE 1995: 31). ROELCKE a német nyelvtörténeti korszakolásról írt munkájában arra a megállapításra jutott, hogy a német nyelvtörténetben a társadalom- és művelődéstörténeti kritériumok előnyben vannak a belső nyelvekkel szemben (1995: 238; a magyar szakirodalomból l. BÁRCZI 1950 és BENKŐ 1964). A kombinált kritériumrendszer alkalmazásában – mai kifejezéssel élve – szociopragmatikai nyelvváltozás-elméleti szemlélet húzódik meg. Összefüggés van ugyanis bizonyos történelmi, szociokulturális események és a nyelvek változása között. Ez az összefüggés azonban sosem közvetlenül, hanem mindig áttételeken, tudniillik a nyelvközösségek/beszélőközösségek tagjaira gyakorolt hatásokon keresztül van befolyással a nyelvhasználatra, s lehet nyelvi változások indukáló tényezője. (L. még TOLCSVAI NAGY 1998: 927.)

Két eljárásmóddal találkozunk a nyelvtörténeti korszakolásokban attól függően, hogy a szerzők kizárólag a vizsgált nyelv alakulástörténetét kívánják-e adni, vagy származástörténetét is. Az utóbbi a nyelvek fölmenő rokonságát, tehát a nyelvi előzményeket hordozó alapnyelveket is figyelembe veszi, azaz részben családtörténetet is ad (például a német stb. esetében az indoeurópai, a magyar esetében az uráli alapnyelvig tágítva a történeti horizontot: további példákra l. ADAMIK 2009; BÁRCZI 1963; BENKŐ–IMRE 1972: 15–48; HORÁLEK 1967; HUTTERER 1986; POLENZ 1970). A másik nem tekinti tárgyának az eredettörténet összefoglaló bemutatását sem, s megelégedve a nyelvrokonság tényére való utalással kizárólag a vizsgált nyelv alakulástörténetével, azaz az adott nyelv tényleges történetével foglalkozik (vö. pl. BENKŐ 1964: 144; KISS 2003b: 16). A latin nyelv történetét korszakolva ADAMIK BÉLA a latin nyelv tényleges korszakát a latin nyelv történeti korának, előzményei korszakát pedig a latin nyelv őstörténeti korának nevezi (2009: 24). A mindenkorai leírási célnak megfelelően természetesen mindegyik eljárásmód helyénvaló. Kétségtelen, hogy bizonyos esetekben (például tudományos ismeretterjesztő vagy népszerűsítő kiadványokban, tankönyvekben) az elsőül említett eljárás (származás- és alakulástörténet is) követése inkább célravezető lehet (vö. SZENTGYÖRGYI 2012: 493). Vitathatatlan azonban, hogy a nyelvtörténeti leírások központi területe a nyelvek tényleges történetével való foglalkozás, különös tekintettel nyelvemlékes korszakaikra. A korszakolás legnehezebb kérdése pedig a vizsgált nyelv élete indulásának a hozzávetőleges megállapítása, pontosabban szólva tudományos hipotézis szintjén történő valószínűsítése.

Nincs olyan nyelvi kritériumunk a kormeghatározásra, amilyenek például a fák esetében a fagyűrűk. Azt sem mondhatjuk, hogy a nyelvek változási üteméből megállapítható lenne koruk, hiszen nincs olyan egyetemes törvény, amely megszabná a nyelvek változási ütemét (azt ugyanis a nyelv- és beszélőközösségek körülményei határozzák meg). Ebből következően minél régebbi időbe megyünk vissza, annál inkább hipotetikus minden becslésünk. Ezért van az, hogy **„sem-miféle világos kronológiai határ”** (HERMAN 2003: 87) nem húzható meg alapnyelv és leszármazott nyelv között! Azonban bizonyos nem lebecsülendő, a tájékozódást segítő fogódzónk lehet egyrészt az, hogy mennyire távolodott el a vizsgált nyelv az alapnyelvtől (ha kicsit, akkor kevés, ha nagyon, akkor sokkal több idővel számolhatunk az alapnyelvi közösségből történt elszakadástól számítva), másrészt a nyelvi kontaktusok vallomása (a magyar esetében az ótörök és az óiráni jön szóba).

3. A magyar nyelvtörténet a hagyományos korszakolás szerint három nagy korszakra különül el: I. Előmagyar kor, II. Nyelvemlék nélküli vagy ősmagyar kor és III. A nyelvemlékes kor. Mindegyik korszakot alkorszakok alkotják (I.: 1. az uráli egység, 2. a finnugor egység, 3. az ugor egység korszaka; II.: 1. az Urál vidéki őshaza kora, 2. a vándorlások kora; III.: 1. ősmagyar kor: 896-tól 1526-ig, 2. középmagyar kor: 1526-tól 1772-ig, 3. újmagyar kor: 1772-től napjainkig (BÁRCZI 1967: 18, ez a több újrakiadást megért tankönyv szolgálta a magyar szakos egyetemisták oktatását a 21. század elejéig; de találkozhatunk vele újabban is: KUGLER – TOLCSVAI NAGY 2015: 503). A 2003-ban megjelent, KISS–PUSZTAI szerkesztette Magyar nyelvtörténet szerint az alapnyelvi előzmények nem tartoznak a magyar nyelv történetébe, ezért ezt a korszakolást közli: ősmagyar kor kb. Kr. e. 1000-tól 896-ig, ősmagyar kor 896-tól 1526-ig, középmagyar kor 1526-tól 1772-ig, újmagyar kor 1772-től 1920-ig, újabb magyar kor 1920-tól napjainkig (16). (A revideált korszakolást l. a 6. fejezet végén.)

GOMBOCZ nyomán BÁRCZI (1950: 5) nem ad meg körülbelüli időt sem a magyar nyelv létrejöttére abból kiindulva, hogy keveset tudunk az ősmagyar korról. A kérdést elsősorban az dönti el, hogy mikorra teszik a kutatók az ugor közösség megszűntét, magyarán tehát a leendő magyarság kiválását. Ennek megválaszolása finnugrisztikai, régészeti és kontaktustörténeti feladat is. Az elmúlt több mint hatvan esztendő hozott új kutatási eredményeket az említett területeken, így az ősmagyar nyelvvel érintkezett nyelvek (ótörök, óiráni) vizsgálatában is. Ezért a korábbiaknál magasabb fokon valószínűsített hipotézisek állnak rendelkezésre. Mai szemmel nézve akár csodálkozhatunk is azon, hogy korábban az ugor alapnyelv felbomlását, más szavakkal a magyar nyelv életének kezdetét milyen késői időre tették (Kr. u. 5. század: ZSIRAI 1937: 150). Ugyanis a magyarnak az obi-ugor nyelvektől való nagyfokú eltávolodása ilyen rövid idő mai ismereteink szerint aligha történhetett meg: „[A]z a magyar nyelv, amelyet őseink a honfoglalással a Kárpát-medencébe magukkal hoztak, már akkor is rendkívül nagy szerkezeti távolságban állt a rekonstruálható ugor alapnyelvtől, vele a megértés egyetlen lényeges elemét sem tartalmazza. Ennél összehasonlíthatatlanul kisebb a különbség honfoglaló őseink nyelve és a mai magyar nyelv között” (BENKŐ 1997: 164).

HAJDÚ PÉTER már 1962-ben a Kr. e. 1. évezred első felére, tehát nagyjából ezer évvel korábbra teszi az ugor közösség (és alapnyelv) felbomlását (87). RÓNA-TAS ANDRÁS pedig a hangváltozások relatív kronológiája alapján még régebbre, Kr. e. 2000 körüli időpontra datálja az ugor közösség felbomlását és a korai ősmagyar nyelv létrejöttét (2011: 3).

A hagyományos korszakolásban neuralgikus pont az *előmagyar* kor, amelybe az uráli, a finnugor és az ugor alapnyelv időszakát együttesen beleértették. Miért problematikus ez a felosztás? Mert az említett alapnyelvek korszakát jelöli, s nem a magyar nyelv első korszakát: „a ’magyar előtti kor’-t jelentené, kell jelentenie, amely a magyar nyelv önálló életét megelőzi” (BÁRCZI 1950: 3). De hogyan tartozhat a magyar nyelv történetébe a magyar nyelv létét megelőző történet? Úgy, hogy „el kell mennünk a magyar nyelv történetében addig a határig, amíg a nyelvtudomány eszközei a kutatást valamiképpen megengedik és gyümölcsözővé teszik, ez a kor is beletartozik a magyar nyelv történetébe, s az *előmagyar* szó valahogyan mégis inkább magyarhoz tartozónak jelzi a kérdéses kort, mint a *magyar előtti*, különben is [az utóbbi] nehezkesebb elnevezés” (BÁRCZI 1950: 3). BÁRCZI jól érezte persze ennek az érvelésnek a fonákságát, mert hozzátette: „tanítványainkat nyomatékosan figyelmeztetnünk kell arra, hogy az uráli együttélés korszakával nem a magyar nyelv élete, hanem csupán történetének nyelvtudományi eszközökkel eddig földerített (s szükségszerűen fölötte hiányosan földerített) része kezdődik” (1950: 4). Magyarán: ebben az értelmezésben a nyelv élete és története részben elválik egymástól.

Ez a szemlélet a 20. században sokáig meglehetősen általános volt. Hozzáfüzöm: a „rokon nyelvi együttélés” és az „előmagyar” kifejezések a családfa-elmélet túlzottan kiterjeszkedő szemléletmódját tükrözik (ez utóbbihoz l. SZILÁGYI N. 1999; FEJES 2004; vö. még HONTI 2015), a nyelvi rokonság szemszögéből fogalmazódtak meg (a magyarban német minták követésével). Ezzel magyarázható, hogy a nyelvek történetét a fölmenő nyelvi rokonság bemutatásával, legalábbis vázlatos fölrajzolásával mutatták és mutatják be. Így járt el például BÁRCZI (1963), így tette HUTTERER a germán (1968), HORÁLEK a szláv (1967), POLENZ a német (1970), ADAMIK BÉLA a latin történetéről szólva (2009). A szóban forgó szemlélet megjelenik már BALASSA JÓZSEF 1937-es munkájában, lásd például „A magyar nyelv életében újabb és további sorsára döntő esemény az volt, amidőn a magyar törzs [...] megindul dél felé s [...] örök időkre elszakad északi rokonaítól” (43). PAPP ISTVÁN szerint „[a]z előmagyarkorban [az eredetiben ritkítva] a későbbi magyar nyelv még nem létezett, csak előzményei voltak meg előbb az uráli, később a finnugor nyelvcsaládon belüli egységekben” (2014: 15). PUSZTAY JÁNOS a magyar nyelv fejlődéstörténetéről írva három korszakot különített el: az előurálit (megjegyezve, hogy sem az ősuráli, sem a magyar ekkor nem létezett még), az urálit és a közép-európai korszakot (PUSZTAY Hrsg. 1998). Ez a korszakolás magyar nyelvtörténeti szempontból azért problematikus, mert egyrészt a magyar nyelvtörténetnek nem része az első két, szóban forgó korszak, másrészt mert kimaradni látszik belőle az ősmagyar kor (hiszen az uráli korszaknak már nem, a közép-európainak pedig még nem lehet része – ha jól gondolom).

Közelítsünk az alapnyelvek felől! Az uráli, a finnugor és az ugor alapnyelvekben nem leendő leánynyelvek éltek egymás mellett, csak az említett három alapnyelv élt, mindhárom más-más időszakban, a másik kettőt kizárva. (Az alapnyelveket emlegetve ne a mai modern nemzeti nyelvekre gondoljunk, l. már BÁRCZI 1950: 51) Ebből következően az alapnyelvi időszakokban sem „rokon nyelvi együttélés”-ről, sem „rokon nyelvekkel való tartós és intenzív nyelvi kontaktus”-ról (KUGLER–TOLCSVAI NAGY 2015: 503; vö. ehhez BÁRCZI 1963: 12) nem lehetett szó. Hol voltak akkor még a leendő finnugor leánynyelvek? Csupán előzményeik voltak, ám a nyelvi előzmények nem nyelvek. Az újlatin nyelvekről sem gondoljuk, hogy a latin az ő nyelvi együttélésüknek, intenzív nyelvi kontaktusuknak a közege lett volna. Nincs tehát semmi okunk a fenti értelemben előmagyar (előnémet, előfinn stb.) nyelvtörténeti korszakról beszélni. A magyar nyelvnek közvetlen előzményei kizárólag az ugor alapnyelvből származnak, az uráliból és a finnugorból nem. (Ahogy az újmagyar kor nyelvi állapota sem vezethető le közvetlenül az ősmagyar koréból, csak a középmagyaréból.) A magyar nyelv ugyanis az ugor alapnyelvből sarjadt leánynyelv tudomásunk szerint. (Ebben az összefüggésben lényegtelen, hogy az ugarság esetleg elfinnugorosodott paleoszibériai nyelvnek tekinthető-e vagy sem: PUSZTAY 2011: 124.) Ha magyar (vagy bármely más) nyelvről szólnunk, akkor csak egy minden más nyelvtől többé-kevésbé különböző, mind beszélőitől, mind másoktól ekként érzékelt idiómára gondolunk. Az előzmények nem ez a kategória. Ebből következően „[a] magyar nyelvnek és népnek az őstörténete nem mosható, nem keverhető össze az uráli-finnugor vagy akár az ugor [obi-ugor] nyelvek és népek őstörténetével” (BENKŐ 1997: 164). Helyeslendő tehát BENKŐ LORÁND eljárása, hogy a magyar nyelvtörténeti korszakolást „a magyar nyelv külön életének kezdeté”-től számítja (1964: 144; így jártak el a magyar nyelv történeti nyelvтанának a szerzői is, l. BENKŐ 1991: 22). HARMATTA az *előmagyar* terminusról azt írta: „kétségtelen, hogy ezt a helytelenül használt kifejezést legjobb a magyar nyelv korszakainak megnevezései közül véglegesen kiiktatni” (1997: 16). Fölmerül persze a kérdés, érdemes-e egy már hosszú évtizedekkel ezelőtt meggyökeresedett szakszót, amely a közoktatás révén bekerült a köztudatba is, kiiktatni. Úgy vélem, minthogy a magyar nyelv története és a magyarság őstörténete szempontjából nem lényegtelen szemléleti kérdésről is szó van, határozott igennel kell válaszolnunk (l. még alább. a 4. fejezetben).

4. A leánynyelvek esetében az életkor kezdete számításának a kiindulópontja, legfontosabb viszonyítási pontja azon közösség felbomlásának, illetőleg az abból való kiszakadásnak a föltételezhető ideje szokott lenni, amely ennek a közösségnek a nyelvét (x vagy y alapnyelvet) beszélte. Ezt mutatja az eddigi irodalom túlnyomó része. Nyelvészek és történészek többnyire egybehangzó módon járnak el (a finnugor nyelvészettel kapcsolatban l. CSÚCS 1990–1991: 265). Az ősmagyarságra vonatkozó történészvéleményre l.: „[a]z ugor közösségből való kiválás voltaképpen az ősmagyarság önálló életének kezdetét jelenti” (KRISTÓ 1998: 38), a nyelvi tényezőre való hivatkozással pedig: „A magyar őstörténet a magyar nyelv kialakulásától a honfoglalásig [...] tartó korszak hagyományos elnevezése” (ZIMONYI 2012: 27).

Mikortól számítható azonban egy közösség nyelvi elkülönülése az alapnyelvtől (például a magyaré az ugorhoz, a franciáé a latinhoz képest)? Nyelvészeti értelemben akkortól, amikor olyan nyelvtani újítások jelennek meg a nyelvben, amelyek csak az adott közösség nyelvére jellemzők. Az eredeti közösségből való fizikai kiválás azonban automatikusan éppúgy nem hozza magával nyelvi újítások létrejöttét, ahogy nincs semmiféle nyelvi elkülönülés a nyelvtörténeti szakaszhatárok évében/éveiben sem. A leánynyelvek kialakulása, önállósulása tehát nem megy, nem mehet máról holnapra. Annál kevésbé, mert az önállósulásnak nemcsak nyelvi, hanem történelmi, szociokulturális feltételei is vannak. Az alapnyelv megszűnt és a leánynyelvek önállósulása közötti szakasz a 'már nem az alapnyelv része, de még nem is külön nyelv' sajátos átmeneti állapota. Ebben a szakaszban indul el a területi és közösségi elszakadás következményeként a nyelvi szétfejlődés (nyelvi újítások megjelenése) és az önállósodás folyamata. GOMBOCZ ezt az időszakot nevezte előmagyar kornak („a magyarságnak a többi ugor népektől való elszakadásától az ősmagyar kor kezdetéig”; 1940: 63). Ebben az értelemben használta a terminust VÉRTES EDIT is (2001).

A nyelvek önállósodási folyamatának idejét a nyelvközösségek sorsát meghatározó külső tényezők határozzák meg, emiatt minden nyelvre érvényes időhossz nem állapítható meg. Minél régebbi nyelvről van szó, annál kevésbé. Ezért leginkább azt teszik a kutatók, hogy az adott nyelv őstörténeti szakaszát az eredeti (alapnyelvi) közösségből való kiszakadás föltételezhető idejétől számítják. Az alapnyelv utáni, a leánynyelvvé válás átmeneti időszakát tehát nem különítik el, hanem az önállósuló új nyelv története részének tekintik. ADAMIK BÉLA latin nyelvtörténetében a vulgáris latin és az újlatin nyelvek közötti átmeneti szakasz protorománként és a latin nyelv története részeként szerepel (2009: 24), 2015-ös tanulmányában már helyesen a *Transitional* 'átmeneti' jelző olvasható (650). Ami a franciát illeti: a helyi beszélt nyelv másságának az együtt élő vulgáris latinnal szemben való felismerése, majd megnevezése (CERQUIGLINI 1993: 35) jelentette azt a választóvonalat, amelytől fogva már új nyelvről kell beszélnünk. A francia esetében a „születési anyakönyvi kivonat”-nak tekinthető a tours-i zsinat (Kr. u. 813) jegyzőkönyvében olvasható „lingua romana rustica” kifejezést tartják egyértelmű bizonyítéknak. Ám a francia nyelv nem akkor alakult ki, hanem évszázadokig tartó folyamat eredményeként született („a VIII–IX. században a galliai latin nyelv – jelentősen eltávolodva a klasszikus latintól – lényegében véve már külön nyelvvé vált” (BÁRDOSI–KARAKAI 2008: 435).

5. Bevezetésképpen: a finnugrisztikában zajlanak bizonyos viták a mai finn-ugor nyelvek kialakulásának lehetséges módjairól. Magam abból indulok ki, hogy volt ugor alapnyelv, hogy a magyar ennek a leánynyelve, a magyar tehát ugor előzményekből született nyelv (a vitás kérdésekre is l. HONTI 1997: 40–61, 2013: 101–114). Ami pedig immár a magyart illeti: 1. Az ugarságból való kiválással semmiféle intenzív kapcsolat nem maradt rokon nyelvet beszélő közösségekkel. Márpedig tudvalévő, hogy az érintkezés megszűnése minden másnál jobban elősegíti az elkülönülést (BÁRCZI 1950: 4). 2. Az önállósodás útját járó, eredetileg ugor nyelvjárásokat beszélő népesség csak más nyelvű népekkel, népcsoportokkal

került kapcsolatba. (Az ősspermi-ősmagyar kapcsolat feltevés csupán, amely „lehetséges, de nem bizonyított”: CSÚCS 2007: 106, ezért ezzel egyelőre nem számolhatunk.) 3. A finnugor népek között a magyart érte a legtöbb idegen nyelvi hatás (az ősmagyar kor hosszú vándorútja során, s végleges hazájában, a Kárpát-medencében is a magyarság több másnyelvű néppel volt és van ma is közvetlen érintkezésben, mint a többi finnugor nép és nyelv). Ez az egyik oka annak, hogy a magyar nyelv távolodott el legmesszebbre a finnugor alapnyelvi állapotoktól. 4. A rendelkezésre álló nyelvtörténeti korszakolások alapján a magyar látszik a legidősebb finnugor nyelvnek. (Az ősmordvin korszak Kr. e. 1500-tól (KERESZTES), a lapp Kr. e. 1500 és 1000 közöttől (BERECZKI ANDRÁS), az észti (PAJUSALU, BERECZKI ANDRÁS), az udmurt (CSÚCS) és a mari (BERECZKI GÁBOR) kialakulása hozzávetőlegesen Kr. e. 1000-tól számítódik; l. alább). Ez további magyarázat a magyar nyelvnek a finnugor alapnyelvi állapotoktól való nagyfokú eltávolodására. Ugyanis minél korábban vált ki a leendő leánynyelvi közösség, annál nagyobb arányú a nyelvi szétfejlődés. A nagy nyelvi különbség tehát a hosszabb önálló élet egyik bizonyítéka. Miként fordítva is: a kisebb különbség a rövidebb önálló élet. Érdeemes emlékezetünkbe idéznünk, amit Julianus barátunk köszönhetően tudunk: az 1237-es Riccardus-jelentésben ugyanis az áll, hogy: Julianus „[m]egtalálta pedig őket [az ottani magyarokat] a nagy Etil folyó mellett [...] teljesen magyar a nyelvük, megértették őt, és ő is azokat [...]”. A régiek hagyományaiból tudják, hogy ezek a [Nyugatra ment] magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla” (GYÖRFFY 1986: 68). A magyar honfoglalás (895) és 1237 között 342 év telt el, s ilyen rövid idő alatt – úgy tűnik – a Nyugatra szakadt és a Keleten maradt magyarok nyelve között nem keletkezett semmiféle lényeges különbség sem az alapszókészletben, sem a nyelvtanban, ezért volt lehetséges a zökkenőmentes kommunikáció. Hasonló a helyzet a moldvai csángó magyarokkal, akiknek az elődei mintegy fél ezer éve hagyták el eredeti lakóhelyüket, az erdélyi Mezőségeket; igaz, ők nem kerültek el messze az erdélyi magyarságtól. Az anyanyelvi kommunikáció nehézségeit azonban velük kapcsolatban sem az alapszókészleti vagy a grammatikai különbségek jelentik. (Egyik lektorom említi azt a vélekedést, hogy az Uráltól az Atlanti-óceánig a mindenkori szomszédság szélső érintkező sávjában a másik nyelv több-kevesebb ismerete adva van. Ez nagyrészt nyilván igaz is, bár a modern kori határviszonyok, a „vasfüggönyök” árnyalhatják a képet. Azonban ez a fajta kölcsönös egymást értés a nyelvközösségek bizonyos részeinek a nyelv- szociológiai körülményeiből következik, nem pedig nyelveik több-kevesebb lingvisztikai hasonlóságából. Ez utóbbiról lesz szó az alábbiakban is.)

A fentebb írottak a fő magyarázat arra, miért teljesen lehetetlen a magyar beszédet akár csak részlegesen is megérteni a többi finnugor nyelvű számára, illetőleg magyar anyanyelvűnek akár csak részlegesen is megérteni nyelvrokonai anyanyelvét – szemben azzal, hogy a többi finnugor beszélő egy része számára a szomszédos finnugor nyelvekkel való kölcsönös érthetőség bizonyos fokig mégiscsak adva van.

Erre vonatkozólag egy kis vázlatos kitérőt teszek, azt vizsgálva, milyen eredményekre jutunk bizonyos finnugor nyelvek egymás közötti érthetőségét szemlélve. A magyar és az obi-ugor nyelveket beszélők között teljes a kölcsönös nyelvi

érthetetlenség. Ami a magyarnál később önállósult osztják és vogul beszéd közötti kölcsönös érthetőséget illeti, a helyzet nem ennyire reménytelen, hiszen az obi-ugor nyelveket beszélők őseinek a szétválása jóval később történt (SZOKOLOVA szerint ez a nulladik év körül történhetett: l. HONTI 1982: 14), bár az egyes nyelvjárások közötti különbségek a megértést zavaróan nagyok. Például a kondai keleti vogul anyanyelvű nyelvész, Vahruseva és az északi vogulok csak nehezen értették egymást. Honti László osztják nyelvmesterének a szurguti keleti nyelvjárás volt az anyanyelvjárása: ő és a kazimi osztjakok csak valamelyest értették meg egymást. (HONTI LÁSZLÓ közlései, 2016.) A hatalmas területen való szétszórtság, a kommunikációs kapcsolathálózat gyenge, illetőleg hiányzó volta vezetett a nagyfokú nyelvjárási különbségek kialakulásához.) Az udmurtok és a zürjének RÉDEI KÁROLY szerint „elboldogulnak egymással” (CSÚCS SÁNDOR szóbeli közlése, 2017). Ebben nyilván az is szerepet játszik, hogy mindkét nép tagjai kétnyelvűek s oroszul többnyire jól tudnak, s mivel mind a zürjén, mind az udmurt nyelvben sok az orosz jövevényszó, ez a tény önmagában is megkönnyíti a megértést. Az erza és a moksza mordvinok viszonylag jól megértik egymást (az erza és a mordvin nyelvjárások viszonya kb. az orosz-ukrán viszonyhoz felel meg). A mordvin anyanyelvűek az anyanyelvükön beszélő marikat, udmurtokat, zürjéneket egyáltalán nem értik. A finnek nem értik az északi számi (lapp) beszédet. (KERESZTES LÁSZLÓ levélbeli közlései, 2017.) (Az, hogy a számikkal a finnek tudnak kommunikálni, az az előbbieknél finn nyelvtudásának köszönhető, s nem a két nyelv kölcsönös érthetőséget biztosító hasonlóságának. Keresztes László még Norvégiában sem talált sok olyan lappot, akivel ne tudott volna szót érteni finnül.) A finnek és az észtek viszonylag jól megértik egymást (főként az észtek a finneket; PAUL KOKLA közlése, 2017; ez utóbbinak egyik oka a motiváltság eltérő volta is lehet). Egyrészt – és talán elsősorban –, mert nyelveik fiatalabbak a magyarnál, másrészt mert egymás szomszédságában voltak s vannak (az északi észtek és a déli finnek), harmadrészt mert előbb svéd, később orosz fennhatóság alatt élt mindkét nép, végül pedig, mert nem érte őket annyi idegen nyelvi hatás, mint a magyart. (Az említett nyelvekkel kapcsolatos közléseikért BEREZKI ANDRÁSNAK, CSÚCS SÁNDORNAK, HONTI LÁSZLÓNAK, KERESZTES LÁSZLÓNAK, PAUL KOKLÁNAK e helyt is köszönetet mondok.) A germán, az újlatin, a szláv nyelvek beszélőiről nem mondható, hogy egyáltalán nem értik egymást. Épp ellenkezőleg. Ennek legfőbb oka az, hogy nyelveik jóval később önállósodtak, mint a finnugor nyelvek nagy része.

A magyar nyelv önállósulása folyamatának az idejét vizsgálva az említett körülmények nem hagyhatók figyelmen kívül. Utalok néhány finnugor nyelv korai nyelvtörténetére is. CSÚCS SÁNDOR szerint az igen hosszú őssperi korszak feltevését a nyelvi változások már önmagukban is indokoltá teszik (1983: 89). A mari (cseremis) törzsek elődei Kr. e. 1000 előtt kiváltak már a permi-volgai közösségből (BEREZKI 1998: 12). A korai ősmordvin korszakot KERESZTES A Kr. e 1500–500 közötti időszakra (1998: 44), az őslapp korszak kezdetét BEREZKI ANDRÁS A Kr. e. 1500–1000 körüli évekre teszi. Megjegyzendő továbbá, hogy az ismeretek bővülésével időben általában korábbra helyezik a finnugor kutatók az alapnyelvek idejét és a későbbi leánynyelvi közösségek kiszakadásának az időpontját. A leendő magyaroknak az ugor közösségből való kiválását BÁRCZI

például a Kr. e. 500-ra teszi (1967: 18), HONTI a Kr. e. 1300 és 800 közötti időre (1982: 14), RÓNA-TAS a Kr. e. 2000-re (2011: 3). (További finnugor nyelvekre l. ZSIRAI 1963: 24, 26, 27, 28, 31, 42, 50, 58, s az e fejezet első bekezdésében közölt vonatkozó újabb évszámokat.)

Az említett tényezők azt a véleményt valószínűsítik, hogy az ugor közösségből kiváló leendő magyar csoportok az ugoroktól korábban elszakadtak, mint eddig föltételezték. Támogatják tehát RÓNA-TAS ANDRÁS hipotézisét, hogy tudniillik a magyar nyelv kialakulásának idejét megokolt korábbra datálni. Ő a relatív kronológia vizsgálata alapján jutott arra az eredményre, hogy az ősmagyar kor kezdetét korábbra tegye. (A jövevényszavaknak a nyelvtörténeti korszakolásokban másutt is nagy szerepe van, vö. például permi nyelvekkel kapcsolatban WICHMANN periodizációját: CSÜCS 1990–1991: 265; l. még CSÜCS 2005: 17 és RÉDEI–RÓNA-TAS 1972.) Egyik lektorom véleményében jelzi, hogy mivel a finnugor és indoeurópai nyelvi kapcsolatok régi keletűek, egymás vonatkozó eredményeit megkülönböztetett figyelemmel kísérik a kutatók, de a bizonytalansági tényezők itt is óvatosságra intenek. RÓNA-TAS véleménye szerint az ugor alapnyelv Kr. e. 3000-től 2000-ig tartott, s ennek nyomán az ősmagyar kor kezdetét Kr. e. 2000-től számítja (2011: 3). Ezzel nagyjából ezer évvel korábbra tevődik a magyar nyelv kialakulásának kezdete a korábbi véleményekkel szemben. Ha tehát az ősmagyar kort „a magyarság különválásától a honfoglalásig” (BÁRCZI 1950: 18; KRISTÓ 1998: 38) számítjuk, akkor RÓNA-TAS korszakolása alapján nagyjából négy ezer évre becsülhető a magyar nyelv életkora. Ha azonban kizárólag a nyelvi újítások megjelenéséhez tudnánk – de nem tudjuk – kötni a datálást, akkor évszázadokkal rövidebbre kellene szabnunk a magyar – és a hozzá hasonló, életét a nyelvemléktelenség időszakában kezdő valamennyi más nyelv – első korszakát. Az azonban bizonyosra vehető, hogy a magyarnak a környezet nyelveitől kezdettől fogva eltérő volta, s emiatt a más nyelvű népcsoportokkal való nyelvi kommunikáció lehetetlensége gyorsította az alakuló magyar közösségek anyanyelvi (és később etnikai) tudatosulását.

Nem korszakolási kérdés, de mert összefügg vele, tegyük föl: hol jött létre a magyar nyelv, s ami ezzel egy: hol született meg a magyar nyelv-közösség? A válasz: a Dél-Urál hegységtől nyugatra fekvő területen, tehát Európában: a „magyarok kialakulását [...] a Volga és az Ural közé kell tennünk” (RÓNA-TAS 1996: 246; térképes ábrázolására l. RÓNA-TAS–BERTA 2011. 2: 1486; annak megállapítása, hogy az ugorok embertanilag milyenek voltak, nem a nyelv-tudomány illetékességi körébe tartozik).

6. A magyarban az új magyar korszak (hagyományosan 1772-től napjainkig) differenciálását többen is szükségesnek látják, s 1920-tól (Trianon) új nyelvtörténeti korszak bevezetését tartják megokoltnak (SZILÁGYI N. 2008; KISS 2003a és 2003b; LANSTYÁK 2008). Az 1920 utáni időszak magyar nyelvére két olyan nagy változási tendencia is jellemző, amely a magyar nyelv korábbi történetét nem jellemezte. Az egyik a magyar nyelv állami alapú szétfejlődése (a fő különbség a magyarországi és a Kárpát-medencei magyar kisebbségi közösségek magyar nyelvhasználatának és nyelvének a divergens változásában nyilvánul meg). Ez a folyamat valamennyi nyelvváltozatot érinti többé-kevésbé. A másik viszont elsősor-

ban a regionális nyelvváltozatokra vonatkozik. A nyelvjárásoknak a köznyelvhez való növekvő ütemű közeledéséről, visszaszorulásáról, a regionális köznyelviség kialakulásáról, valamint a kettősnyelvűség tömeges elterjedéséről van szó – elsősorban Magyarországon, ahol a magyar köznyelv befolyása a legerősebb (vö. még PUSZTAI 2000). Más szempontból nézve Trianon és számos következménye „olyan mértékben rendezte át a magyar nyelvközösség helyzetét, valamint a magyar nyelv korábbi befogadói és alkotói feltételeit, hogy mindenképpen szakaszlezáró és -kezdő rövid időszaknak kell tekinteni” (TOLCSVAI NAGY 2004: 47). Végül: kizárólag az utóbbi évtizedekre jellemző az elektronikus kommunikáció korábban elképzelhetetlen térhódítása és befolyása (TOLCSVAI NAGY 2016: 402).

A módosítás tehát elkerülhetetlen. A kérdés csupán az, új korszakot érdemes-e „nyitnunk”, vagy megokoltabb az alkorszakokra bontás (vö. KISS 2003a: 392). A 2003-as nyelvtörténeti összefoglaló (KISS–PUSZTAI szerk. 2003) az új, önálló korszak bevezetése mellett volt (*újabb magyar kor*; de felbukkant a *legújabb magyar kor* elnevezés lehetősége is). A korszakolási módosítások azonban csak akkor véglegesülnek, ha a szakma maradéktalanul elfogadja őket. Ez nem történt meg (vö. LACZKÓ: „ha a nyelvet önmagában, s nem funkcionalitásában tekintjük, az újmagyar és az újabb magyar korszak nem mutat olyan számottevő különbséget, amely a két korszak különvételét igazolná”: 2006: 401–403). Nézzük meg akkor, mi szólhat az újmagyar kor alkorszakokra bontása mellett! Az ősmagyar kort BÁRCZI két részre osztotta: az uráli őshaza korszakára és a vándorlások korszakára (1967: 18), LIGETI korai, középső és kései (1986: 145, 176), RÓNA-TAS pedig korai és kései alkorszakokra tagolja (a történész ZIMONYI is operál velük: 2014: 24; itt jegyzem meg, ha az előmagyart GOMBOCZ értelmében a magyar nyelvtörténethez tartozó kezdeti átmeneti szakasznak tartjuk – márpedig csak így helyes –, akkor e néhány évszázadnyi időt kitevő szakaszt a korai ősmagyar kor bevezető részének kell tekintenünk). Az ómagyarnak is két korszakát szokás elkülöníteni (l. pl. BENKŐ 1991: 24): a korai ómagyar a 14. század közepéig tart, a kései ómagyar a 14. század közepétől 1526-ig. Az említett hazai és bizonyos külföldi minták nyomán is ma már célravezetőbbnek látom, hogy megtartsuk a hagyományosan értelmezett újmagyar kort (1772-től napjainkig), de két alkorszakra bontva: korai újmagyar (1772-től 1920-ig) és kései újmagyar korra (1920-tól). Ezzel megkönnyíthetnénk az utódok dolgát is, amikor – ki tudja, mikor – ők kerülnek szembe a korszakolás módosításának a kérdésével. Így ugyanis szabaddá válna a jövő számára az *újabb magyar kor* elnevezés.

A fentiek értelmében a magyar nyelvtörténet korszakai a következők: ősmagyar, ómagyar, középmagyar és újmagyar. S a középmagyar kivételével, amely 246 évet ölel át, mindegyik korai és kései alkorszakra tagolódik. (Hogy a mindenkori kutatástól függően beiktatnak-e kutatók rövidebb szakaszokat az alkorszakokon belül, részletkérdés.) A legrövidebb korszak 2019-ben már a középmagyar lesz a maga nem változó korával. Az újmagyar kor ugyanis, amelynek csupán kezdete (1772) van rögzítve, ekkor tölti be 247. életévét.

7. Annyelvezek szerinti nyelvtörténeti korszakolásokra néhány példa következik a ma többnyire általánosnak mondható periodizációt véve

alapul (több esetben több alternatív javaslat is forgalomban volt és részben van). Hozzátevé, nem minden esetben világos, hogy a korszakolások kezdő időpontját milyen kritériumok alapján állapították meg.

A n g o l: óangol (Old English): Kr. u. 700–1100, korai középanyol (Early Middle English): 1100–1300, kései középanyol (Later Middle English): 1300–1500, korai modern angol (Early Modern English): 1500–1800, kései modern angol (Late Modern English): 1800–1920) vagy modern angol (Modern English): 1800-tól máig (BURNLEY 1992: 1, 63, 133, 297). – **C s e h:** korai ócseh: az ószlávtól kb. Kr. u. 1000-ig, klasszikus cseh: 1000 és 1400 között, korai újcseh: 1400 és 1600 között, barokk kori újcseh: 1600 és 1800 között, modern újcseh: 1800-tól (ROELCKE 2003: 639). – **É s z t:** délést (a legrégebbi balti finn nyelv): Kr. e. 1000 és 600 között, északi észt (kb. fél évezreddel később). A tág korszakolás szerint: régi észt (vanaeesti keel): a Kr. e. 1. évezred első felétől Kr. u. 1200-ig, a nagy változások korának észt nyelve (suurte muutuste perioodi eesti keel): 1200-tól 1770-ig, újészt (uuseesti keel): 1770-től napjainkig (PAJUSALU 2000, 2014; BEREZKI ANDRÁS és PAUL KOKLA írásbeli közlései, 2016. ARISTE szerint is a Kr. e. I. évezred folyamán alakult ki a délést és az északi észt is: BEREZKI 2000: 11). – **F i n n:** korai finn (varhaisuomi): Kr. u. első évszázadoktól 1540-ig (az írásbeliség hiánya), ófinn (vanhasuomi): 1540-től 1820-ig (az írásbeliség megteremtésétől a nyelvújításig), korai újfinn (varhaisnykysuomi): 1820-tól 1870-ig (nyelvújítás, 1863: nyelvtörvény, a nyelvi egységesülés kora), újfinn (mai finn) (nykysuomi): 1870-től napjainkig (IKOLA 1965: 33 és CSEPREGI MÁRTA közlése; vö. még LEHTINEN 2007: 75; Hans-Hermann Bartensnek köszönöm, hogy felhívta figyelmemet LEHTINEN könyvére). – **F r a n c i a:** ófrancia (l'ancien français): kb. Kr. u. 8. sz.–13. század végéig, középfrench (le moyen français): 14–16. század, újfrancia (le français moderne): a 17. századtól (BÁRDOSI–KARAKAI 2008: 435–445). – **L a t i n:** archaikus latin: Kr. e. 7. századtól a 8. század közepéig, ólatin: a Kr. e. 3. század elejétől a Kr. e. 2. század végéig, klasszikus latin: Kr. e. 2. század 2. felétől Kr. u. 2. század végéig, vulgáris latin: Kr. u. 3. századtól a 6. század végéig, átmeneti újlatin: Kr. u. 7. századtól a 8. század közepéig (Gallia: francia), illetőleg 9–10. századig (Itália: olasz, Hispánia: spanyol, portugál) (ADAMIK 2009: 24). – **M a g y a r:** ősmagyar: Kr. e. 2000 körülől Kr. u. 895-ig, ómagyar 895–1526 (korai ómagyar 895-től a 14. sz. közepéig, kései ómagyar a 14. sz. közepétől 1526-ig), középmagyar: 1526–1772, újmagyar: 1772-től napjainkig (korai újmagyar: 1772-től 1920-ig, kései újmagyar 1920-tól napjainkig, l. a 6. fejezetben). – **M o r d v i n:** korai ősmordvin: kb. Kr. e. 1500–500, ősmordvin: Kr. e. 500 és Kr. u. 400 között, kései ősmordvin: Kr. u. 400–700, középmordvin: 700–1600, modern mordvin: 1700-tól napjainkig (KERESZTES 1998: 44–47). – **N é m e t:** ófelnémet (Althochdeutsch): Kr. u. 750–1050, középfelnémet (Mittelhochdeutsch): 1050–1200, korai újfelnémet (Frühneuhochdeutsch): 1200–1650, újfelnémet (Neuhochdeutsch): 1650-től máig (ERNST javaslata szerint az utóbbi korszak 1875-ig tart, s az 1875-től máig tartó korszak a Normdeutsch: 2007: 68). – **R o m á n:** ősrómán: Kr. u. 800 és a 13. század között, nyelveléktelen román: a 14. és 15. században, óromán: a 16. századtól 1780-ig, modern román: 1780 és 1945 között, mai és kortárs román: 1945 és 1989 között, ill. 1989-től (ROELCKE 2003: 530). –

Svéd: runasvéd (Runsvenska): kb. Kr. u. 800–1225, klasszikus ósvéd (Klassisk fornsvenska): kb. 1225–1375, kései ósvéd (Yngre fornsvenska): kb. 1375–1526, korai újsvéd (Äldre nysvenska): 1526–1732), kései újsvéd (Yngre nysvenska): 1732–1900, Nusvenska (Modern svenska): 1900-tól (BERGMAN 2008: 20, 30, 65, 86, 1134, 155, 185). – Udmurt (votják): ósudmurt: kb. a Kr. e. 10/9. századtól 1237-ig, óudmurt: 1237 és 1552 között, középudmurt: 1552 és 1775 között, korai újudmurt: 1775-től a 20. század elejéig, újudmurt: a 20. század elejétől napjainkig (CSÚCS 1983: 89–91, 1990–1991: 264–265).

Nota bene: az angol *Contemporary English*, a német *Gegenwärtiges Deutsch*, a mai magyar nyelv nem önálló nyelvtörténeti korszakot jelöl, hanem csupán a bármely néven nevezendő legújabb korszaknak a – mindenkori más, a tágabban értelmezett szinkroniát magába foglaló – szakaszát. A magyar esetében tehát a mai magyar nyelv a kései újmagyar kor utolsó, lezáratlan, szinkrón, mintegy három évtizedet kitevő szakasza. S mint ilyennek ellentett pólusa az ősmagyar kor bevezető szakasza, a GOMBOCZ értelmében előmagyar időszaknak nevezett néhány évszázadnyi idő.

8. Megjegyzések

a) Bármely nyelv történetének korszakolásáról legyen is szó, többnyire ugyanazok a problémák kerülnek elő. Kérdések például a korszakolhatóságról általában is; hogy csak nyelvi tényekre hagyatkozzanak-e a korszakolók vagy másra is; hogy milyen szerep juthat a nyelvemlékes korok mellett a nyelvemlékteleneknek; hogy a standardizált nyelvek esetében mennyire veendők figyelembe az újabb korok vizsgálatában is nyelvjárási, és pedig mely nyelvjárási jelenségek (a legrészletesebb áttekintés a német nyelvtörténet korszakolás-történetéről szól: ROELCKE 1995, de figyelemre méltó ADAMIK BÉLÁNAK a latin nyelv korszakolásával foglalkozó tanulmánya is: 2015, hogy a finnugor világon kívüli példákat említsek).

b) Különbségek a korszakolások mindkét típusában (korszakok és alkorszakok) előfordulnak, kortól és szerzőtől függően (az észti nyelv státuszában és használatában bekövetkezett változások alapján HENNSTE például kilenc korszakot különít el: 1997: 9).

c) A korszakolás differenciálására legérzékenyebbek az újabb korszakok: a modern francia korszakot (a 17. századtól máig) három nagy szakaszra bontják (BÁRDOSI-KARAKAI 2008: 813: 440).

d) A francia és a német nyelvtörténetről szóló szakirodalomban találkozunk azzal, hogy a francia és a német nyelv történetének kezdetét némelyek „szigorúan véve” csak a francia, illetőleg a német nyelvemlékek, illetőleg írásbeliség kezdetétől számítják (CERQUIGLINI 1993: 20; POLENZ 1970: 11). Ez a megközelítésmód a finnugor nyelvekre bizonyosan nem alkalmazható. Ugyanis e nyelvek életének kezdete és írásbeliségük jelentkezése nagyon távol esik egymástól, szemben a franciával és a némettel.

e) Vannak véletlen egybeesések különböző nyelvek nyelvtörténeti korszakai között: 1526 például korszakhatár a svédben és a magyarban is. A svédben a Bibliának svéd nyelven való megjelenése miatt nevezik a korai újsvédet „biblia-svéd”-nek (Bibelsvenska) is, nálunk pedig Mohács neve fémjelzi az új nyelvtörté-

neti kort. (Az első teljes magyar bibliafordítás 1590-ben, a finn 1642-ben, az észti 1739-ben jelent meg.)

f) A fontosabb nyelvtani változások a magyarban az újmagyar korig (1772-ig) lezajlottak. Ennek kettős oka van. Az egyik: a magyar nyelvtörténet túlnyomó részét a korábbi korszakok tették ki, ti. az ősmagyar kor a magyar nyelvtörténet mintegy 65%-át, az ómagyar korral együtt számítva hozzávetőlegesen 85%-át adja. A másik: ezek a korszakok (az ősmagyar kor teljesen, az ómagyar kor túlnyomórészt) a beszélt nyelvviség és a nyelvjárások kizárólagos korszakai voltak. Nem volt széles körű írásbeliség még az ómagyar kor végén sem. De nem volt írott standard sem, amely a nyelvi (nyelvtani) változások legfőbb fékezője a korábbi korszakok nyelvi változási „szabadosság”-hoz, a nyelvjárási változatosság zavartalan „virágzásá”-hoz képest. A standardizálódás természetes velejárója a nyelvjárások köznyelvhez közeledése, amely a nyelvjárások körében a korábbihoz képest nagymérvű változáshullámot indított el. De mert ez legnagyobbbrészt a kiegyenlítődés irányába mutat, nem hozott lényegesnek mondható grammatikai újításokat (a regionális archaizmusok visszaszorulását annál inkább). A főntebbi kijelentés, hogy tudniillik a fontosabb nyelvtani változások az újmagyar korig lezajlottak, igaz tehát a nyelvjárások nagyarányú, elsősorban hangtani (a hangrendszer-típusokat is nagyban érintő) és szókészleti változása ellenére is.

Kulcsszók: nyelvtörténeti korszakolás-elvek, nyelviváltozás-elméleti kiindulópont, a nyelvek története kezdeti szakaszának meghatározása, alapnyelvek és leánynyelvek viszonya, különböző nyelvek nyelvtörténeti korszakai, a magyar nyelvtörténeti korszakok.

Hivatkozott irodalom

- ÁCS PÉTER – BAKSY PÉTER 2010. *A központi skandináv nyelvek történetének vázlata a kezdetektől a reformációig*. Budapest Beiträge zur Germanistik 54. ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Budapest.
- ÁCS PÉTER – BAKSY PÉTER 2013. *A központi skandináv nyelvek történetének vázlata a reformációtól a 20. századig*. Budapest Beiträge zur Germanistik 61. ELTE BTK Germanisztikai Intézet, Budapest.
- ADAMIK BÉLA 2009. *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- ADAMIK BÉLA 2015. The Periodization of Latin. An Old Question Revisited. In: HAVERLING, GERD V. M. ed., *Latin Linguistics in the Early 21st Century*. Uppsala Universitet, Uppsala. 640–652.
- BALASSA JÓZSEF 1937. *A magyar nyelv életrajza*. Renaissance kiadás, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1950. A magyar nyelvtörténet korszakai. *Magyar Nyelv* 46: 1–8.
- BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Bevezetés. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest. 5–19.
- BÁRDOSI VILMOS – KARAKAI IMRE 2008. *A francia nyelv lexikona*. Corvina Kiadó, Budapest.

- BENKŐ LORÁND 1964. A magyar nyelvtörténet korszakolásáról. *Magyar Nyelv* 60: 137–145.
- BENKŐ LORÁND 1991. Bevezetés. In: BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 17–27.
- BENKŐ LORÁND 1997. A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. In: KOVÁCS–VESZPRÉMY szerk. 1997: 164–176.
- BENKŐ, LORÁND – IMRE, SAMU ed. 1972. *The Hungarian Language*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BERECZKI GÁBOR 1998. Die Entwicklungsgeschichte der wolgafinnischen Sprachen. In: PUSZTAY Hrsg. 1998: 5–22.
- BERECZKI GÁBOR 2000. *Bevezetés a balti finn nyelvészetbe*. Universitas Kiadó, Budapest.
- BERGMAN, GÖSTA 2008. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Norstedts Akademiska Förlag, Stockholm.
- BURNLEY, DAVID 1992. *The History of the English Language*. Longman, London – New York.
- CERQUIGLINI, BERNARD 1993. *A francia nyelv születése*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 1983. A votják nyelvtörténet korszakai. BERECZKI GÁBOR – DOMOKOS PÉTER szerk., *Uralisztikai tanulmányok*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 85–103.
- CSÚCS SÁNDOR 1990–1991. Periodisierung der wotjakischen Sprachgeschichte. *Acta Linguistica Hungarica* 40/3–4: 263–273.
- CSÚCS SÁNDOR 2005. *Die Rekonstruktion der permischen Ursprache*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSÚCS SÁNDOR 2007. Permi-magyar nyelvtörténeti párhuzamok. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 86–123.
- DEME LÁSZLÓ 1950. A magyar nyelvtörténet korszakbeosztásának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 46: 210–222.
- FEDINEC CSILLA szerk. 2008. *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Budapest.
- FEJES LÁSZLÓ 2004. Nyelvcsaládfeldolgozás. In: CSEPREGI MÁRTA – VÁRADY ESZTER szerk., *Permieket, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. Uralisztikai Tanulmányok 14. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 57–65.
- FODOR ISTVÁN 2012. A finnugor népek ősi lakóhelyei. *História* 2012/7: 3–9.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1940. *Gombocz Zoltán összegyűjtött művei*. Második kötet. 1. füzet. Sajtó alá rendezte LAZICZIUS GYULA és PAIS DEZSŐ. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- HAJDÚ PÉTER 1962. *Finnugor népek és nyelvek*. Gondolat, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1997. A nyelvtörténet korszakolásának problémái. In: KOVÁCS–VESZPRÉMY szerk. 1997: 11–17.
- HENNOSTE, TIIT 1997. Eesti keele sotsioperioodid. Üldpilt. In: EREL, M. – SEDRIK, M. – UUSPÖLD, E. eds., *Pühendusteos Huno Rätsepale*. Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 7. Toim. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu. 45–66.
- HERMAN JÓZSEF 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HONTI, LÁSZLÓ 1982. *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- HONTI LÁSZLÓ 1997. Az ugor alapnyelv kérdéséhez. *Budapesti Finnugor Füzetek* 7. Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2013. *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*. Szerk. FÓRIS ÁGOTA. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- HONTI LÁSZLÓ 2015. Ernst Kausen nyelvcsalád-könyveiről. *Nyelvtudományi Közlemények* 111: 480–495.
- HORALEK, KAREL 1967. *Bevezetés a szláv nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HUTTERER MIKLÓS 1986. *A germán nyelvek*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- IKOLA, OSMO 1965. Suomen kielen kehityskaudet. *Sananjalka* 7: 32–39.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1998. Questions of the Development of Mordvin. In: PUSZTAY Hrsg. 1998: 43–76.
- KISS JENŐ 2003a. A magyar nyelvtörténet korszakolásához. *Magyar Nyelv* 99: 385–392.
- KISS JENŐ 2003b. A nyelvtörténet korszakolása. In: KISS–PUSZTAI szerk. 2003: 15–17.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk. 1997. *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest.
- KRISTÓ GYULA 1998. *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KUGLER NÓRA – TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2015. *Magyar nyelv*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- LACZKÓ KRISZTINA 2006. Az újmagyar és az újabb magyar kor. In: KIEFER FERENC főszerk., *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 401–436.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2008. A magyar szókészlet szétfejlődése 1918 után. In: FEDINEC szerk. 2008: 118–135.
- LEHTINEN, TAPANI 2007. *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantauralista varhaissuomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PAJUSALU, KARL 2000. Eesti keele kujunemisejärgud ja sotsioperioodid. *Keel ja Kirjandus* 2000/3: 155–160.
- PAJUSALU, KARL 2014. Kas on mitu eesti keelt? In: HENNOSTE, TIIT ed., *Rahvusvahelised rahvusteadused. Artiklikogumik rahvusülikooli 95. juubeliks*. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu. 115–129.
- PAPP ISTVÁN 1968/2014. *Magyar nyelvtörténet. Kézirat*. Finnből fordította KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES. K. n., Debrecen.
- POLENZ, PETER VON 1970. *Geschichte der deutschen Sprache*. Walter de Gruyter, Berlin.
- PUSZTAI FERENC 2000. A XX. század műveltségváltásai és nyelvi változásai. *Magyar Nyelv* 96: 385–391.
- PUSZTAY, JÁNOS 1998. On the Development of the Hungarian Language. In: PUSZTAY Hrsg. 1998: 93–101.
- PUSZTAY, JÁNOS Hrsg. 1998. Zur Entwicklungsgeschichte der uralischen Sprachen. *Specimina Sibirica* 14. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- PUSZTAY JÁNOS 2011. *Gyökereink. A magyar nyelv előtörténete. Milyen áfium ellen kell orvosság?* Nap Kiadó, Budapest.
- RÉDEI KÁROLY – RÓNA-TAS ANDRÁS 1972. A permi nyelvek ősspermi kori bolgár-török jövevényszavai. *Nyelvtudományi Közlemények* 74: 281–298.

- ROELCKE, THORSTEN 1995. *Periodisierung der deutschen Sprachgeschichte. Analysen und Tabellen*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- ROELCKE, THORSTEN ed. 2003. *Variationstypologie / Variation Typology. Ein sprachtypologisches Handbuch der europäischen Sprachen in Geschichte und Gegenwart / A Typological Handbook of European Languages Past and Present*. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 1996. *A honfoglaló magyarság*. Balassa Kiadó, Budapest.
- RÓNA-TAS ANDRÁS 2011. Az Uráltól a Kárpát-medencéig. Új kutatási eredmények a korai magyar történelemről. *História* 2011/8: 2–6.
- RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD 2011. *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian* 1–2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- RÖSSLER, PAUL 2012. Die Grenzen der Grenzen. Sprachgeschichtsperiodisierung zwischen Forschung und Lehre. In: MAITZ, PÉTER Hrsg., *Historische Sprachwissenschaft. Erkenntnisinteressen, Grundlagenprobleme, Desiderate*. De Gruyter, Berlin–Boston. 153–167.
- SCHMIDT, JOACHIM Hrsg. 1982. *Zur Periodisierung der deutschen Sprachgeschichte. Prinzipien – Probleme – Aufgaben*. Linguistische Studien 88. Reihe A. Arbeitsberichte. Akademie der Wissenschaften der DDR Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, Berlin.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. Adamik Béla, A latin nyelv története. Az indoeurópai alanyelvtől a klasszikus latinig. *Magyar Nyelv* 108: 492–496.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1999. A szent mókus, avagy a módszer buktatói. In: POZSGAI PÉTER szerk., *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Táton, Budapest. 345–363.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: FEDINEC szerk. 2008: 105–117.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1998. A magyar nyelvközösség története. (Történeti módszertani vázlat). *Magyar Tudomány* 1998: 915–928.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2016. Posztkoloniális korszak a magyar nyelv és nyelvközösség történetében. *Magyar Nyelvőr* 140: 387–406.
- VÉRTES EDIT 2001. Az előmagyar mássalhangzók fejlődésének néhány problémája. *Magyar Nyelv* 97: 405–423.
- ZIMONYI ISTVÁN 2012. *Középkori nomádok – korai magyarok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ZIMONYI ISTVÁN 2014. *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. Balassi Kiadó, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1937. *Finnugor rokonságunk*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- ZSIRAI MIKLÓS 1963⁴. *A finnugorság ismertetése*. Tankönyvkiadó, Budapest.

On the issue of periodisation in the history of Hungarian

Periodisation in historical linguistics takes place with regard to both linguistic and socio-cultural factors. The most important problems have to do with the determination of the time when a particular language comes into being, especially for languages that do not have early extant documents. No clear chronological dividing lines can be drawn between protolanguages and daughter languages. Hungarian is, on the one hand, the oldest Finno-Ugric language but, on the other hand, it

has had contacts with the highest number of foreign languages within the Finno-Ugric world. This is the main reason why it is Hungarian that has diverged from Proto-Uralic/Proto-Finno-Ugric to the largest extent, why Hungarian is totally unintelligible for speakers of other Finno-Ugric languages, and why Hungarians do not understand anything of the speech of other Finno-Ugric speakers, either. Recent studies suggest that the beginnings of Hungarian can be assumed to go back to around 2000 BC. The periodisation of the history of Hungarian can be given as follows: Proto-Hungarian (also called Ancient Hungarian, 2000 BC to 895 AD), Old Hungarian (895 to 1526), Middle Hungarian (1526–1772), Modern Hungarian (1772 to present: Early Modern Hungarian: 1772 to 1920, Late Modern Hungarian: from 1920 on).

Keywords: principles of periodisation in historical linguistics, theory of linguistic change as point of departure, determination of the initial phase of the history of a language, relationship between protolanguages and daughter languages, periods in the history of various languages, periods in the history of Hungarian.

KISS JENŐ
Eötvös Loránd Tudományegyetem